https://doi.org/10.26682/hjuod.2021.24.2.18
گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:24، ژمارە:2، (زانستێن مروڤایەتی وکومەلناسی)، بپ 393-419، 2021

دیاردەیا كەرەستەیێ بۆش د زمانێ كوردیدا

دیمەن عەبدوللا عومەر* و بائیز عومەر ئەحمەد**
* پشكا زمانێ كوردی، كۆلیژا پەروەردا بنیات، زانكۆیا دهوك، هەرێما كوردستانێ- عیراق
** پشكا زمانێ كوردی، كۆلیژا زمانان، زانكۆیا دهوك، هەرێما كوردستانێ- عیراق

((مێژوویا وەرگرتنا ڤەكولینی: 13 تەباخی، 2021، مێژوویا رەزامەندیا بەلاڤكرنێ: 4 چریا دووی، 2021))

پۆختە

كەرەستەیێ بۆش بابەتەكە د ناڤ زمانڤانییێدا و تایبەت د بیاڤێ مۆرفۆلۆجییێدا دهێتە دیتن. ئەڤ ڤەكۆلینە ب ناڤونیشانێ (دیاردەیا كەرەستەیێ بۆش د زمانێ كوردیدا)یە، كو هەولێ تێدا هاتییە دان ئەوان كەرەستەیێن دبنە بۆش ل دویف رێبازا وەسفی د سنوورێ پەیڤێدا بدەتە دیاركرن. ژبەركو ئەڤ كەرەستەیە د ناڤ ئاستێ مۆرفۆلۆجییێدا چ ئەركان نابینیت ب تنێ هاتنا ئەوان ژبەر دیاردەیێن دەنگسازینە چ ب هاتنا دوو ڤاولان پێكڤە یانژی ژبەر ئاوازا گوتنێ. ئارمانجا سەرەكی ژ ئەڤێ ڤەكۆلینێ ئەوە بهێتە دیاركرن، كو ئەڤ كەرەستەیە د بیاڤێ مۆرفۆلۆجییێدا ب شێوەیەكێ بەرچاڤ دهێتە دیتن و زمانڤانان ب گرنگی وەرنەگرتییە ب تایبەت زمانڤانێن كورد و ئەو زمانڤانێن بەحسژی كری ب گەلەك شێوەیان دیاركریە، ئانكو ب بۆچوونێن ژێكجودا هاتییە بەحسكرن، ژبەر هندێ ئەڤ ڤەكۆلینە هاتییە ئەنجامدان داكو ئەوێ مژاتییا ل سەر ئەڤی كەرەستەیی هەیی بهێتە ڤەرەڤین. ئەڤ ڤەكۆلینە ژ بلی پێشەكی و ئەنجامان، ژ دوو پشكان پێكدهێت، پشكا ئێكێ ژ دوو بەندان پێكدهێت، د بەندێ ئێكێدا بەحسێ ئەوان كارێن بەرێ هاتینەكرن ئەوێن ب زاراڤێن جودا بەحس ل ئەڤی كەرەستەیی كری پاشی ئەو كار هاتینە هەلسەنگاندن و د بەندێ دوویێدا بەحسێ لایەنێ تیوری یێ كەرەستەیێ بۆش هاتییەكرن، كو پێكدهێت ژ: (بیروچەمك و پێناسە و زاراڤێ كەرەستەیێ بۆش، تایبەتمەندییێن كەرەستەیێ بۆش، كەرەستەیێ بۆش و پەیڤا جێمك، پەیوەندی و جوداهی د ناڤبەرا كەرەستەیێ بۆش و مۆرڤا سفردا) و د پشكا دوویێدا تەكەز ل سەر ئەوان كەرەستەیێن دبنە بۆش د زمانێ كوردیدا هاتییەكرن.

كلیلێن ڤەكۆلینێ: دیاردا دەنگسازی، ئاوازا گوتنێ، كەرەستەیێ بۆش، پەیڤا جێمك، مۆرڤا سفر.

1- پێشەكی

1-1- ناڤونیشانێ ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەڤۆلینە ل ژێر ناڤۆنیشانێ (دیاردەیا كەرەستەیێ بۆش د زمانێ كوردی) دایە.

1-2-گرنگییا ڤەكۆلینێ:

كەرەستەیێ بۆش بابەتەگێ گرنگێ مۆرفۆلۆجییە، بەلێ ژلایێ باراپتریا زمانڤانانڤە هاتییە ڤەرامۆشكرن، كو حەتا نوكە زمانڤانان و ئەوێن د ئەڤی بیاڤیدا كاردكەن، گرنگی پێنەدایە، ب تنێ د چەند رێزێن كێمدا بەحسی كریە، ئەوژی ب بۆچوونێن ژێكجودا، ئانكو چ ڤەكۆلینێن ئەكادیمی ل سەر ئەڤی كەرەستەیی نەهاتینە ئەنجامدان.

1-3- پرسیارێن ڤەكۆلینێ:

ڤەكۆلین هەول ددەت ل سەر بەرسڤا ئەڤان پرسیاران ڕابوەستیت:

أ- ئایا كەرەستەیێ بۆش وەكو مۆڕف و مۆڕفیم د مۆڕفۆلۆجییێدا كاردكەت یان نە؟

ب- ژبەر چ ئەگەر كەرەستەیێ بۆش د بیاڤێ مۆڕفۆلۆجیدا پەیدادبیت؟

ت- ئا یا كەرە ستەیێ بۆش خودان شێوەیە یان نە؟

پ- ئایا كەرەستەیێ بۆش خودان واتا و ئەركە یان نە؟

ج- جوداهی دناڤبەرا كەرەستەیێ بۆش و پەیڤا جێمك هەیە یان نە؟

چ- ئەو چ كەرەستەنە دبنە بۆش د زمانێ كوردیدا؟

1-4- ڕێبازا ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە ل دویف ڕێبازا وەسفی ل سەر بنەمایێ تیورا مۆڕفیمێ هاتییە ئەنجامدان.

1-5-كەرەستەیێ ڤەكۆلینێ:

كەرەستەیێ ڤەكۆلینێ ژ ئاخڤتنا ڕۆژانەیا خەلكێ هەردوو دیالێكتێن سەرەكی یێن زمانێ كوردی (سەری و ناڤەراست) هاتییە وەرگرتن.

1-6-سنوورێ ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە، ڤەكۆلینەكا مۆڕفۆلۆجییە، چونكە ب تنێ د ئاستێ پەیڤێدا كاردكەت.

1-7-ناڤەڕۆكا ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە ژ بلی پێشەكی و ئەنجامان، ژ دوو پشكان پێكدهێت، پشكا ئێكێ ژ دوو بەندان پێكدهێت، د بەندێ ئێكێدا بەحسێ ئەوان كارێن بەرێ هاتییەكرن ئەوێن ب زاراڤێن جودا بەحس ل ئەڤێ كەرەستەیی كری پاشی ئەو كار هاتینە هەلسەنگاندن و د بەندێ دووێدا بەحسێ لایەنێ تیوری یێ كەرەستەیێ بۆش هاتییەكرن، كو پێكدهێت: (بیروچەمك و پێناسە و زاراڤێ كەرەستەیێ بۆش، تایبەتمەندییێن كەرەستەیێ بۆش، كەرەستەیێ بۆش و پەیڤا جێمك، پەیوەندی و جوداهی دناڤبەرا كەرەستەیێ بۆش و مۆڕفا سفردا). د پشكا دووێدا ئەو كەرەستەیێن دبنە بۆش د زمانێ كوردیدا، كو (دبتە لایەنی پراكتیكییێ ئەڤێ ڤەكۆلینێ) هاتینە خۆیاكرن و ل دوماهییێژی لیستا ژێدەران ل گەل پۆختەیی ب هەردوو زمانێن عەرەبی و ئینگلیزی هاتینە دیاركرن.

2 - كەرەستەیێ بۆش د كارێن بەرێدا و لایەنێ تیوری:

2-1- كەرەستەیێ بۆش د كارێن بەرێدا (پێداچوون و هەلسەنگاندن):

ب شێوەیەكێ گشتی كەرەستەیێ بۆش د زمانیدا و ب تایبەت د بیاڤێ مۆڕفۆلۆجییێدا دیاردبیت، كو هەبوون و نەبوونا ئەوێ ب ئاریشە و گرفت ژلایێ زمانڤانانڤە دهێتە دیتن، ژبەركو بۆچوونێن جوداجودا ل سەر هەنە، ئانكو هندەك زمانڤان د ئەوێ باوەرێدانە، كو ئەڤ كەرەستەیە د زمانیدا هەیە و ب شێوەیەكێ بەرچاڤ د نموونێن زمانیدا

دهێته دیتن، ئەڤجا چ ب دانانا ئەڤی کەرەستەیی ب مۆڕفیم یان مۆڕف و هندەك زمانڤانێن دیتر د ئەوێ باوەرێدانه، کو ئەڤ کەرەستەیه د زمانیدا ب دیاردێن دەنگسازی دهێته هژمارتن، ژبەر هەبوونا ئەڤان بۆچوونان د ئەڤی بەندیدا دێ هەولێ دەین بۆچوونێن زمانڤانان ل سەر دوو خالان دابەشبکەین، هەروەکو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ دیار :-

2-1-1- لایەنگرێن کەرەستەیێ بۆش.

2-1-2-دژبەرێن کەرەستەیێ بۆش.

2-1-1- لایەنگرێن کەرەستەیێ بۆش:

د ناڤ زمانیدا لایەنگرێن کەرەستەیێ بۆش ب خۆژی بۆچوونێن جودا وەکو زاراڤ ل سەر ئەڤی کەرەستەیی هەنه، کا مۆڕفیم یان مۆڕف یان پەیڤه یان کەرەستەیه دبیته بۆش؟ ئەڤجا ژبەر هەمەجۆرییا بۆچوونان د شیاندایه لایەنگرێن کەرەستەیێ بۆش ل دویف زمانڤانێن (بیانی، عەرەب، کورد) هەروەکو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ دیاربکەین:

2-1-1- 1- بیروبۆچوونێن زمانڤانێن بیانی:

لایەنگرێن بیانی، ئەو زمانڤانن یێن کو ل دویف هندێ دچن، کو ئەڤ کەرەستە د بیاڤێ مۆڕفۆلۆجییێدا هەیه، ئەوان زمانڤانانژی بیروبۆچوونێن جودا ل سەر هەبوونا ئەڤی زاراڤی هەنه، هندەك زمانڤان د ئەوێ باوەرێدانه، کو (مۆڕفا بۆش)[1] هەیه، و هندەك زمانڤانێن دیتر ل دویف ئەوێ بۆچوونێنه، کو (مۆڕفیما بۆش)[2] هەیه، ئەڤه و زێدەباری ئەو زمانڤانێن دبێژن (پەیڤا بۆش)[3] هەیه، واته زمانڤانێن بیانی هەر ئێك ل گوڕەیی شارەزاییا خۆ ئەڤ کەرەستەیه ب ناڤ کرییه، بەلێ ناڤەرۆکا هەمییان ئێك مەبەستێ دگەهینت ئەوژی، کو ئەڤی کەرەستەیی شێوه هەیه، بەلێ واتا و ئەرك نینه.

2-1-1-2-بیروبۆچوونێن زمانڤانێن عەرەب:

بارا پترێ یا زمانڤانێن عەرەب ئاماژە ب ئەڤی کەرەستەیی د دەن وەکو (مۆڕفیما بۆش) و دیارد کەن، کو (مۆڕفیما بۆش، مۆڕفیمه کە د پەیڤەکێدا نه شێت بزڤرێت بۆ مۆڕفیمەکا دیتر) [رمزی منیر بعلبکی، 1990: 170]، ئانکو ئەو مۆڕفیمه ئەوا چ رۆلان نەگێڕیت و گەلەك زمانڤان ل دویف ئەڤێ بۆچوونێ و ب زاراڤێن جودا جودا چووینه، کو (مۆڕفیما بۆش)[4] هەیه.

2-1-1-3-بیروبۆچوونێن زمانڤانێن کورد:

زمانڤانێن کوردژی مل ب ملێ زمانڤانێن جیهانێ و ب تایبەت زمانڤانێن بیانی، بۆچوونێن جوداجودا ل سەر ئەڤی کەرەستەیی وەکو زاراڤ هەنه، د شیاندایه بۆچوونێن ئەوان ل سەر دوو گروپان دابەشبکەین:

گروپێ ئێکێ: بۆچوونێن ئەوان زمانڤانان ب خۆڤه دگریت ئەوێن دبێژن ئەڤه مۆڕفیمه دبیته بۆش، ئانکو (مۆڕفیما بۆش) هەیه،

ئەڤێن ل خوارێ بۆچوونێن هندەك ژ ئەوان زمانڤانانە:

-(وریا عومەر ئەمین) د پەرتووكا (چەند ئاسۆیەكی تری زمانەوانی)دا، ئاماژە ب ئەڤی كەرەستەیی وەكو (مۆرفیمەكا بۆش) ددەت و د چەند ڤەكۆلیناندا د ئەڤێ پەرتووكێدا ددەتە دیاركرن، هەروەكو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ:

د ڤەكۆلینا (لا یەنێكی جیاوازی)دا، د پەراوێزا دوو ماهیێ ژ بەر پەرێن ئەڤێ ڤەكولینێدا ئا ماژە ب ئەڤی كەرە ستەیی ددەت و دبێژیت: ((لە كاری دە می ئێ ستای تەواو لە گەل فر مانی تێنە پەڕدا تەنیا لە كە سی سێیەمی تا كدا (ـە) دەردە كەوێ ... لە گەل فر مانی تێ پەڕ لە كە سی سێیەمی تا كدا مۆرفیمی بۆش (ت) دەردە كەوێ. وە كو (خواردوو یە(تی))[ور یا عو مەر ئەمین، 2004: 44].

هەر د هەمان ڤەكۆلیندا (ر) وەكو یاسایەكا گشتییا فۆنۆلۆجی د هژمێریت و دیاردكەت ((لە فرمانی داخوازیی تاكدا ..... گەر ڕەگی داهاتووی فرمانەكە بە بزوێن كوتایی هاتبێ و دوای ئەم بزوێنە بزوێنێكی تر دەركەوت ... ئەم (ر)ـە پەیا دەبێ و دەبێتە مۆرفیمی بۆش وەكو (بخۆرەوە)))[ژێدەرێ بەرێ: 45].

د ڤەكۆلینا (مردنی وشە)دا هەمان بابەتێ (مۆرفیما بۆش) دووبارە دكەتەڤە، و دیاردكەت، كو د پەیڤا ((برایەتی ئەم (تی)یە قالبێكی فیزیاوی هەیە و لە لێڤلێ فۆنۆلۆجیدا ئەشێ دەورێكی پێ بسپێررێ ... بەلام مانای نییە، لە دەستنیشانكردنی جۆری مۆرفیمەكان بابەتی (تی) یان خستۆتەخانەی مۆرفیمی بۆش))[وریا عومەر ئەمین: 116].

د ڤەكۆلینا (لە یاسا دەنگییەكانی زمانی كوردی)دا ئاماژە ب دەركەڤتنا هندەك فۆنیمان ددەت، ئەوێن ب یاسایێن فۆنۆلۆجی یێن زمانێ كوردی دهێنە هژمارتن و د ناڤ ئەوان فۆنیماندا ئاماژە ب یاسا دەركەڤتنا (تی) ددەت و دیاردكەت، كو ((ڕاناوی لكاوی كەسی سێیەمی تاك (ی) لە گەل (ـە)ی فرمانی بێهێز دەكەونە پالێ یەك مۆرفیمی بۆش، وەك (برایەتی، خوێندوویەتی، ...)دروست دەبێ)) [وریا عومەر ئەمین: 307].

-(شێرزاد سەعید سەدیق) د نا ما خۆدا ئەوا ب ناڤێ (ڕ ستەی ز مانی كوردی بە پ ییێ ت یۆری (كاتیگۆری و پێوانە))یدا ئا ماژە ب ئەڤی كەرە ستەیی ددەت و دیارد كەت، كو ((مۆرفی ما بەتال: ئەو مۆرفیما نەن خاوەن قالبێكی فیز یاوین، بەلام وا تادارنین و ڕۆ لی ڕێزماذ یان نیـ یە لە ناو ڕ ستەدا وە كو (ە تی) لە (برا یەتی)دا))[شێرزاد سەعید سەدیق،2008: 53].

گروپێ دووێ: ئەڤ گروپە د ئەوێ باوەرێدانە، کو مۆرف هەیە دبیتە بۆش، ئانكو د ئەوێ باوەرێدانە کو مۆرفا بۆش هەیە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك بۆچوونێن ئەوان زمانڤانانە ئەوێن دبێژن (مۆرفا بۆش) هەیە:

-(محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر) د پەرتووکا (چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی)دا ئاماژە ب ئەڤی کەرەستەیی وەکو (مۆرفەکا بۆش) ددەن و دیاردکەن، کو ل ئەوی دەمی ئەڤ مۆرفە دیاردبیت، دەمێ ژمارەیا مۆرفان ژ ژمارەیا مۆرفیمان زێدەتر لێدهێت، ئانكو ((ئەو ڕستە و وشانەی کە ژمارەی مۆرفیم و مۆرف تیایاندا جیاوازە ژمارەیان زۆر کێمە، بەلام بوونیان هەیە وەکو (هاتووتەوە)))[محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، 2006: 42].

- (شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب) د پەرتووکا (وشەسازی)دا ئاماژە ب ئەڤێ مۆرڤێ ددەن و دبێژن: ئەو مۆرفە ئەوا شێوە هەیی، بەلێ ئەرك و واتا نە، پاشی چەند تایبەتمەندیان بۆ ئەڤێ مۆرڤێ ددەنە دیارکرن و ل سەر هندەك نموونێن کێم پراکتیك دکەن، وەکو (هاتووتەوە، ببەرەوە، .....) [شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016: 211].

- (سەلام ناوخۆش) د پەرتووکا (لە بارەی مۆرفۆ لۆژی و سێنتاکس و مۆرفۆسێنتاکس)دا ئا ماژەیێ ب ئەڤی کەرە ستەیی ددەت و دیارد کەت، کو ((مورفی بەتاڵ ئەو مۆرفە یە کە شێوەی هە یە، بەڵام وا تای نی یە))[سەلام ناوخۆش، 2018: 40] پا شی ل سەر چەند نموونێن ز مانێ ئینگلا یزی و هـ ندەك ژ یێن کوردی پراکتـ یك د کەت، وە کو: (Children ، نوزدە ، ....).

2-1-2- دژبەرێن کەرەستەیێ بۆش:

د شیاندایە بۆ دژبەرێن کەرەستەیێ بۆش ئاماژە ب ئەوان زمانڤانان بدەین، ئەوێن د بیاڤێ مۆرفۆلۆجییێدا کاردکەن و ئاماژە ب ئەڤی کەرەستەیی نەدابیت یانژی بەحس ل مۆرفا سفر کربیت و ئاماژە ب ئەڤی کەرەستەیی نەدابیت، مینا (بلۆمفیلد)ی د پەرتووکا ئەوی یا ب ناڤێ (زمان)دا ئەوا ل سالا (1933) دەرچوویی کو تێدا باراپتریا بابەتێن مۆرفۆلۆجی هاتینە بەحسکرن و شرۆڤەکرن، بەلێ ئاماژە ب ئەڤی کەرەستەیی نەدایە، یانژی ئاماژە ب ئەوان زمانڤانان بدەین ئەوێن ئەڤی کەرەستەیی ب دیاردێن دەنگسازی د هژمێریت نەك ب مۆرف و مۆرفیما بۆش، مینا (وریا عومەر ئەمین) د پەرتووکا (چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی)دا بابەتەك یان ڤەکۆلینەك ب ناڤێ (لە یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردیدا) ئاماژە ب هندەك یاسایان ددەت وەکو یاسا دەرکەڤتنا (((ر)، (ی)، ... بە یاسای فۆنۆلۆجییەکانی زمانی کوردی دەخاتە ڕوو)) [وریا عومەر ئەمین، 2004: 301]، ئانكو بۆ

جوداكرنا دوو ڤاوڵان، ئەڤ كەرەستەيە دكەڤيتە د ناڤبەرا ئەواندا، يانژى د شياندايە بێژين هەروەكو چەوا (ى) يا د (يەكە)دا مۆڕفەكا سەربەخۆ نينە و هەمى پێكڤە وەكو مۆڕفەكا نياسينێ دهێتە هژمارتن و ل گەل مۆڕفێن ديترێن نياسينێ دبنە ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفيما نياسينێ، ب ئەڤى شێوەيى (ت) ژى بۆ نموونە د (تەوە)دا مۆڕفەكا سەربەخۆ نينە و هەمى پێكڤە ب مۆڕفا دووبارەكرنێ دهێتە نياسين و ل گەل مۆڕفا دووبارەكرنێ (ەوە) دێ بيتە ئەلۆمۆڕفا مۆڕفيما دووبارەكرنێ، ئانكو بۆش ب ئەلۆمۆڕف دهژمێرن يانژى وەكو ناڤبر دەمێ دكەڤيتە دناڤبەرا دوو ڤاوڵاندا هەروەكو (عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول) ئاماژەيێ پێ دەت و دبێژيت: ((ناوبڕ، ئەو پيتەيە كە ئەكەوێتە نێوان دوو پيتى بزوێن يان دوو پيتى بزوێنى هەمان شێوە، بۆ ئاسانكردنى گۆكردنيان، چونكە لە پيتە بزوێنەكاندا، دەم بە ڕێژەيەك ئەكرێتەوە و هەواى ناوسيەكان بە بەردەوامى دێتە دەرەوە. بونى ئەم ناوبڕە يارمەتى دەم ئەدا بۆ داخستن و دەستبەسەرداگرتنى هەواكە، ئەو پيتانەش بريتينە لە (ى، ت، ر)) [عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، 2014: ل78- 83].

ب شێوەكێ گشتى د شياندايە بۆچوونێن دژبەرێن كەرەستەيێ بۆش د سێ خالاندا دياربكەين:

1- بۆچوونێن زمانڤانان، ئەوێن بەحس ل ئەڤى كەرەستەيى نەكربيت.

2- بۆچوونێن زمانڤانان، ئەوێن ئەڤى كەرەستەيى ب دياردێن دەنگسازيڤە گرێددەن.

3- بۆچوونێن زمانڤانان، ئەوێن ئەڤى كەرەستەيى ب ئەلۆمۆڕفێن ئێك د هژمێرن، ئانكو دياردكەن، كو مۆڕفا بۆش نينە.

ب شێوەيەكێ گشتى هەبوون و نەبوونا ئەڤى كەرەستەيى، بۆ شارەزاييا ئەوان زمانڤانێن د ئەڤى بياڤيدا كاردكەن د زڤريت، ئانكو هەر زمانڤانەكى ل پەيى بيروبۆچوون و شارەزاييا خۆ ئەڤ كەرەستەيە دياركرييە.

پشتى بيروبۆچوونێن زمانڤانان هاتينە دياركرن ل خوارێ ب شێوەيێ خالێ دێ هەلسەنگينين:

1- هەمەجۆرى د بيروبۆچووناندا بوويە ئەگەر، كو تيكەلى د دياركرن و نەدياركرنا ئەڤى كەرەستەيدا پەيدا ببيت، ئانكو هندەك زمانڤان ئاماژە ب ئەڤى كەرەستەيى ددەن، وەكو كەرەستەيەكێ بۆش هەيە و هندەكێن ديتر دبێژن نينە، يانژى ئەگەر هەبيت مۆڕفيمە يان مۆڕفە يانژى هەردوو نينن؟

2- ئاماژەنەدانا هندەك ژ زمانڤانان ب ئەڤى كەرەستەيى ب تايبەت ئەوێن د بياڤێ مۆڕفۆلۆجييێدا كاردكەن، ئەڤەژى ب كێماسى دهێتە هژمارتن، چونكە كەرەستەيێ بۆش كەرەستەيەكێ گرنگێ زمانييە و ب شێوەكێ بەرچاڤ د نموونێن زمانيدا دهێتە ديتن و زمانێ كورديژى وەكو ئێك ژ ئەوان زمانان، د نموونێن ئەويدا بەرچاڤ دبن.

3- ناڤکرنا زمانڤانان د ناڤبەرا (مۆرفا بۆش)، (مۆرفیما بۆش)، (پەیڤا بۆش) و (کەرەستەیێ بۆش)دا، ئەڤەژی ب کێماسی دهێتە ل قەلەمدان، چونکە ئەڤ کەرەستەیە مۆرف ناهێتە هژمارتن، چونکە ب تنێ شێوە هەیە و د مێشکیدا نواندنا چ مۆرفیمەکێ ناکەت [شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016: ل211] هەردیسا ب مۆرفیمژی ناهێتە هژمارتن، چونکە مەرجێ مۆرفیمێ دبەزینیت دەمێ دبێژن: پێدڤییە مۆرفیمێ واتایەك هەبیت، بەلێ ل ڤێرە ئەڤی کەرەستەیی چ واتا نینە، ژبەرهندێ نەشێین ب مۆرف و مۆرفیم بهژمێرین، هەروەسا هەمی دەمان ئەڤ کەرەستەیە وەکو کەرەستەیەکێ بەند دەردکەڤیت و (پەیڤا بۆش) باراپتریا جاران وەکو کەرەستەیەکێ سەربەخۆ (پەیڤەکا سەربەخۆ) ل گەل پەیڤێن زمانی دەردکەڤیت(5).

4- (ور یا عو مەر ئەمین) د پەرتووکا (چەند ئا سۆیەکی تری زما نەوانی)دا، ئەڤی کەرە ستەیی باش خو یا نا کەت، ئانکو ل ه ندەك ج هان وە کو مۆرفی مەکا بۆش و ل ه ندەك ج هێن د یتر وە کو کەرە ستەیەکێ فۆنۆ لۆجی هژمارتییە.

5- (وریا عومەر ئەمین)ی (تی) ب مۆرفیما بۆش هژمارتییە، دەمێ دبێژیت: (ل دەمێ کار د رێژا نهویێ تامادا و تێنەپەڕبیت بۆ کەسێ سیێ تاك (ە) دەردکەڤیت و ل دەمێ ل گەل کارێ تێپەڕ بۆ کەسێ سیێ تاك مۆرفیما بۆش (تی) دەردکەڤیت) [وریا عومەر ئەمین، 2004: 44]. ئەڤ چەندەژی ب کێماسی دهێتە هژمارتن، بۆ دووپاتکرنێ ل سەر ئەڤێ خالێ، کو (تی) مورفیمەکا بۆش نینە، شێرکو بابان د پەرتووکا (بەرەو وشە ڕۆنان لە زمانی نووسیندا) بەرسڤا (وریا عومەر ئەمین) ددەت و دبێژیت: ((لە چەند وتارێکدا کە لە لایەن مامۆستای بەرێز د. وریا عومەر ئەمین بلاوکراوەتەوە، مۆرفیمی بۆش باس کراوە و گوتراوە کە جۆرە مۆرفیمی ئاوەها بریتییە لە ئەو کەرەستەیە کە ڕووخساری فیزیاوی هەیە و ڕۆلی نییە، وەك ڕووخساری (تی) لە نموونەیی (برایەتی)دا بە مۆرفیمی بۆش باس کراوە و گوتراوە کە (تی) تەنیا هەر ڕووخساری فیزیاوی هەیە و هیچ ڕۆل و واتایەکی نییە لە ڕێزەکەدا. سەبارەت بە ئیشەکانی ئێمە، ئێمە لە زۆرجێدا گوتومانە کە ڕووخساری (تی) بریتیی نییە لە مۆرفیمی بۆش و تا ئیستا لە چەند نووسینێکدا باسمان کردووە))[شێرکو بابان، 2008: 35].

6- ئەو زمانڤانێن ل گەل ئەوێ بۆ چوونێ، کو ئەڤ کەرە ستە د زمانێدا نی نە یان ئا ماژە ب ئەڤی کەرە ستەیی نەدایی، ئە ڤەژی ب کێما سی بۆ ئەوان زمانڤا نان دزڤرِ یت، چونکە ئەڤ کەرە ستە د چەندین نموونێن زمانێدا

دەرد كەڤيت و باراپتريا جاران وە كو دياردە كا دەنگ سازی دهێ تە د يتن و د ب ياڤێ مۆرفۆلۆجي ێدا ب كەرەستەيەكێ بۆش دهێتە نياسين.

2-2- كەرەستەيێ بۆش ژلايێ تيوريڤە:

2-2-1-بير و چەمك و زاراڤێ كەرەستەيێ بۆش:-

پەيڤ هەمی دەمان ب شێوەيەكێ رێكخستی ناهێتە دابەشكرن و ل دەمێ بەشێن ئەوێژی دهێنە دەستنيشانكرن، هەمی دەمان ل گەل مۆرفيمان رێكناكەڤن. كەرەستەيێ بۆش د ئەوان هەلويستاندا دياردبيت، دەمێ نەهەڤسەنگی دناڤبەرا كەرەستەيێن پەيڤێدا دهێتەكرن. بەشێ ديار كو بۆ چ مۆرفيمان ڤەنەگەريت ب كەرەستەيێ بۆش دهێتە نياسين، ئانكو وەكو ڤەمايەك د ناڤبەرا بەشێن پەيڤێدا، پشتی كو هەمی بەش ژ ئاليێ مۆرفۆلۆجيڤە دهێنە هژمارتن و بۆ مۆرفيمەكێ دهێنە دەستنيشانكرن كو نوينەراتييا واتا فەرهەنگی يان ئەركێ رێزمانی دكەت. سەرەرايی هندێ، كو ئەو بەشێن ڤەمايی ل گەل چ مۆرفيمەكا ديتر رێكناكەڤن و چەسپاندنا ئەوان چ ناڤەرۆكا فەرهەنگی يان رێزمانی نينە، ئەو دهێنە هژمارتن وەكو كەرەستە، چونكە ئەوان ئامادەبوونەكا مادی د ناڤ پەيڤێدا هەيە. (هوكێت) د وەسفكرنا بۆشدا رادگەهينيت، كو گۆتن ب شێوەيەكێ هەميشەيی ژ مۆرفان پێكدهێت، هەر پرتەك ژ ماد دا فۆنيمێ د گوتنەكێدا بەشەكە ژ مۆرفەكێ يان ئێكا دی .... هندەك مۆرف، واتە هندەك پرتێن ماد دا فۆنيمێ يێن هندەك گوتنان ژلايێ مۆرفۆلۆجيڤە (مۆرفيمێڤە) چ پەيوەندی نينن و ب بۆش دهێنە ناڤكرن [Hockett .F, 1947: 235].

كەرەستەيێ بۆش د باراپتريا زماناندا دهێتە ديتن [سەلام ناوخۆش، 2010: 39]، زمانێ كورديژی وەكو ئێك ژ زمانێن جيهانێ ئەڤ كەرەستەيە د ئاڤاكرنا پەيڤێن ئەويدا ژ بۆ پاراستنا هندەك مۆرفان دياردبيت و ژ فۆنيمەكێ يان زێدەتر پێكدهێت و جهێ ئاشكرا و بەرچاڤ د زنجيرا مۆرفيمێن ئاستێ ئەويدا نينە، ئانكو ب تنێ ل سەر ئاستێ فۆنيمێ يا بەرجەستەيە، واتە ژلايێ شێوەيڤە يا ديارە، بەلێ ژلايێ واتايێڤە چ هەبوون نينە.

2-2-3- پێناسەيا كەرەستەيێ بۆش:

گەلەك زمانڤانێن بيانی و خومالی ئەڤ كەرەستەيە دايە دياركرن، ئەگەر تەماشەيی بۆچوونێن زمانڤانان بكەين ل دور پێناسەكرنا ئەڤی كەرەستەيی دياردبيت، كو باراپتر ژ زمانڤانان بۆچوونا ئەوان بۆ هندێ دچيت، كو ئەڤ كەرەستەيە، ئەوە ياكو شێوە هەبيت، بەلێ نواندنا چ مۆرفيمان ناكەت [Crystal .D, 1985: 199]، واتە بەرامبەری چ مۆرفيمان راناوەستيت. (فرانك پالمەر) سەبارەت كەرەستەيێ بۆش دبێژيت، هندەكجاران د زمانيدا هندەك كەرەستەيێن دەنگسازی دهێنە

دیتن، كو ب هەر حالەكی، ئەو سەر ب چ مۆرفیمەكێڤە نینن و چەمكێ مۆرفیمێ ب تمامی ل سەر جێبەجێ نابیت، ئەڤ كەرەستەیە ب بۆش یان بەتالێ دهێتە ناڤكرن [Palmar .F, 1975: 115]. واتە زمانڤانێ ناڤبری د ئەوێ باوەرێدایە، كو كەرەستەیێ بۆش وەكو دیاردەكا دەنگسازی، پتر ژبەر یاسایەكا فۆنۆلۆجی دیاردبیت وەكو دەركەڤتنا سمی ڤاۆلێ (ی) د ناڤبەرا پەیڤا (قوتابی) و مۆرفا كۆمكرنێ (ان)ـدا ب شێوەیێ (قوتابی + ی + ان) ⟵ (قوتابییان)، كو د ئەڤێ پەیڤێدا دیاربوونا سمی ڤاۆلی (ی) وەكو شێوە (فۆنیم) دیاربوویە، بەلێ وەكو واتا، چ واتا و ئەرك ل سەر پەیڤا (قوتابی) زێدە نەكرییە، ب تنێ هاتنا ئەوێ ژبەر دووماهیكا پەیڤا (قوتابی) ب پیتەكا ڤاولێ ب دووماهیك هاتییە و ئەو كەرەستەیێ ل سەر هاتییە زێدەكرن ب پیتەكا ڤاولێ دەستپێكرییە، لەوما ئەڤ سمی ڤاولە دەركەڤتییە، زمانڤان ئەڤی كەرەستەیی د مۆرفۆلۆجییێدا ب بۆش ناڤدكەن[Palmar .F, 1975: 115] یانژی گەلەكجاران وەكو رێخۆشكەرەك بۆ زاركرنێ دهێتە بكارهینان، ئانكو ب تنێ هاتنا ئەوێ بۆ خۆشكرنا ئاوازا گوتنێ دهێتە بكارهینان، یانژی هندەكجاران هاتنا ئەوان ب خۆرتییە، واتە هندەكجاران د زمانیدا رەگەزێن ئاڤاكرنا پەیڤان هەنە، كو ژلایێ ناڤەرۆكێڤە د بۆشن. ئەڤ پێكهێنە د زمانیدا ب بۆش یان بەتالێ دهێنە نیاسین [Kattamba .F, 1993: 47].

د پوختەیا ئەڤان بۆچووناندا ل دور كەرەستەیێ بۆش، د شیاندایە بێژین: ئەڤ دیاردە ل ئەوی دەمی پەیدادبیت دەمێ دەربڕینەك د بارەكێ خۆدا ژ بەر ئەگەرەكێ دەنگسازی یان ئاوازا گوتنێ یان هەر ئەگەرەكێ دیتر زێدەهییەك تێدا پەیدا دبیت، ئانكو فۆنیمەك یان زێدەتر د ناڤ قالبێ پەیڤێدا دیاربیت، بێی كو واتا یان ئەركەك هەبیت و د زمانیدا و ب تایبەت د بیاڤێ پەیرەوێ مۆرفۆلۆجیێدا ب كەرەستەیێ بۆش دهێتە ناڤكرن.

4-2-2-كەرەستەیێ بۆش وەكو زاراڤ:

ئەڤ زاراڤە وەكو دیاربوو نەكا بێ ئەرك و واتا د بیاڤێ پەیڤێن زمانیدا كارد كەت و ب چەندین ناڤان دهێتە نیاسین، بۆ نموونە د زمانێ ئێنگلیزیدا ب زاراڤێ (empty morph, empty morphem, meaningless morphe ......)[6] و د زمانێ عەرەبیدا بەرامبەری ئەڤی زاراڤی (مۆرفیم الفارغ، الخالي، الحشو، الزيادة، الظاهر، تخمين، ....)[7] دهێنە بكارهینان و د زمانێ فارسیدا بەرامبەری (تكواژ تو خالی، تكواژتهی، ...)[8] دهێنە بكارهینان، بەلێ د زمانێ كوردیدا بەرامبەر ئەڤی

كەره ستەیی (مۆڕ فا (بۆش، بەتاڵ، بێ كارن بێ ئەرك)، ناوبڕ، كەره ستەیێ بێ وا تا، ......)(9) دهێ نە بكارهی نان، بەلێ ژ بەركو ئەڤ كەره ستەیە د ز مانێ كورد یدا ب مۆڕف و مۆڕفیم ناهێ تە هژمارتن ب تای بەت د ب یاڤێ مۆڕفۆلۆجیی یدا، ژبەرهـ ندێ مە ئەڤ كەره ستەیە ب (كەره ستەیێ بۆش) دانا یە، ئانكو ئەڤ زارا ڤە بۆ ئەڤی كەره ستەیی د ئەڤێ ڤەكۆلین یدا هاتییە بكارهینان.

5-2-2-تایبەتمەندییێن كەرەستەیێ بۆش:

ب شێوەیەكێ گشتی د شیاندایە ئەڤان تایبەتمەندییێن ل خواری بۆ كەرەستەیێ بۆش دەستنیشانبكەین:

1- كەره ستەیێ بۆش هەمی ده مان خودان شێوەیەكێ بەرجه ستە (فیزی كی) یە، بەلێ ئەرك و وا تا نی نە هەر ژ بەر هـ ندێ ب كەره ستەیێ بێ ئەرك یانژی بۆش دهێتە هژمارتن.

2- كەرەستەیێ بۆش ل دەمێ د ناڤ ڤالبێ پەیڤێدا دەردكەڤیت، باراپتریا جاران ژ فۆنیمەكێ یان زێدەتر ژ فۆنیمەكێ پێكدهێت.

3- دەمێ ئەڤ كەرەستەیە پەیدا دبیت هەمی دەمان دبیتە ئەگەر، كو نەهەڤسەنگی دناڤبەرا كەرەستەیێن پەیڤێدا بەرامبەر ئەركێ ئەوان پەیدابیت،چونكە هەمی دەمان كەرەستەیەكێ بێ ئەركە، هەروەكو د ئەڤێ نموونێدا دیار:

مۆڕفیم : بنیاتێ كاری + مۆڕفا دەمێ بوری + مۆڕفا تامییێ + مۆڕفا دووبارەكرنێ.

نووس + ت + وو + <u>ت</u>

(كەرەستەیێ بۆش) + ەوە.

4- كەرەستەیێ بۆش زێدەتر ئەركەكێ دەنگسازی دبینیت، چونكە باراپتریا جاران بۆ خۆشییا دركاندنێ یان پاراستنا یاسایێن برگەیێ دهێتە بكارهینان.

5- كەرەستەیێ بۆش دبیتە ئاریشە و گرفت بۆ مۆڕف و مۆڕفیمێ، چونكە ئێك ژ مەرج و تایبەتمەندیێن ئەڤان كەرەستەیان ئەوە، كو پێدڤییە خودان واتا بیت، بەلێ ل ڤێرە ئەڤی كەرەستەیی واتا نینە، واتە تێگەهێ مۆڕف و مۆڕفیمێ ل سەر ئەڤی كەرەستەیێ بۆش پەیرەو نابیت، ئانكو د شیاندا نینە بكەینە دبن جۆرێن ئەوانڤە، چونكە مۆڕف و مۆڕفیم خودان واتانە، بەلێ ئەڤە نەخودان ئەرك واتایە، ژبەرهندێژی نەشیێن ب مۆڕف و مۆڕفیم بهژمێرین.

6- كەرەستەیێ بۆش دناڤ مێشكیدا چ مۆڕفیمەك بەرامبەری ئەوی نینە یان چ مۆڕفیمەك نواندنا ئەوی ناكەت.

7- هژمارا كەرەستەیێن بۆش دكێمن، ئەگەر بەراورد بكەین ل گەل كەرەستەیێن دیترێن بوارێ مۆڕفۆلۆجییێ، چونكە د ناڤ ژمارەكا كێما پەیڤاندا دەردكەڤن.

8- كەرەستەیێ بۆش دەمێ د ناڤ ڤالبێ پەیڤێدا دیاردبیت، باراپتریا جاران وەكو گیرەك

دەردكەڤیت، ئانكو بەند یا بۆ ژێكجوداكرنا دوو دەنگێن ڤاۆل.

2-2-6- كەرەستەیێ بۆش و پەیڤا جێمك:

ب دیتنا هندەك زمانڤانان د ئاستێ پەیڤێژیدا (پەیڤا بۆش) یان (پەیڤا بەتال) هەیە، ئانكو هندەك پەیڤ د ناڤ ئەڤی ئاستیدا دهێنە دیتن، ب سەربەخۆیی و چ واتایەكا فەرهەنگی نینە. ئەڤەژی بەرامبەر پەیڤا بۆش ڕادوەستن [سەباح رەشید قادر، 2009: 40]، ئەڤ چەندەژی ل ئەوی دەمی پەیدادبیت دەمێ دوو پەیڤ پێكڤە وەكو جێمك ل گەل ئێك دهێن، هەر دەمێ ئەو پەیڤ ژێكڤەبوون، ئانكو ژ چارچوڤێ پەیڤا جێمك هاتە دویرئێخستن، ل ئەوی دەمی ئەڤان پەیڤان چ واتایەكا ب تنێ و یا فەرهەنگی نامینت [شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016: 211]، وەكو : (گیا و میا، تشت و مشت، دەغەل و مەغەل، ....) و ب دیتنا هندەك زمانڤانێن دیتر پەیڤا بۆش، پەیڤەكا ڕێزمانییە و ئەركێ ئەوێ ((تەنها گوزارشت كردنە لە پەیوەندییە ڕێزماییەكان. جگە لە وشەی بەتاڵ، ئەو وشەیە چەند ناوێكی تری هەیە وەك وشەی شێوە، وشەی پێكهاتە)) [سەلام ناوخۆش، 2010: 101].

راستە ئەڤ جۆرێ پەیڤێ دەمێ ب تنێ وەكو كەرەستەیێ بۆش، چ واتایەكا فەرهەنگی هەلناگریت، ((بۆیە ئەدگاری (بەتاڵ) بۆ وشەی بەتاڵ بە هۆی نەبوونی واتایەوەیە هەرچی (بەتاڵ)ی مۆرفی بەتاڵە نەبوونی هیچ ژێدەرێكی مۆڕفیمیە بۆ ئەو مۆڕفە، هەروەها ئەو مۆڕفەش پەیوەستە بە ڕۆنانی وشە لە زمانەوە، ئەگەرنا وشەیەكی سادە بە تەنیا نابێتە مۆڕفی بەتاڵ وەك وشەی بەتاڵ، كە زۆربەی سادەن وبێ واتان))[سەلام ناوخۆش: 101]. واتە ژ ئەڤێ چەندێ دیاردبیت، كو هەردوو كەرەستەیان شێوە هەیە، بەلێ واتا نینە، كەرەستەیێ بۆش وەكو فۆنیمەك یان چەند فۆنیمەك د ناڤ پێكهاتا پەیڤێدا دهێت و شێوەیێ ئەوێ دیاردبیت، بێیكو واتایەكێ یان ئەركەكی بگەهینیت و پەیڤا بۆش بۆ هەیە ب شێوەیەكێ سەربەخۆ (پەیڤەكا سەربەخۆ) ژ چەند فۆنیمان پێكبهێت و بێ واتا دەركەڤیت، ئانكو ل دەمێ شرۆڤەكرنێ چ ئەركان ناكەهینیت، واتە كەرەستەیێ بۆش د بیاڤێ بەندىدا دەردكەڤیت، بەلێ پەیڤا بۆش شێوەیەكێ سەربەخۆ هەیە، واتە ((مۆڕفی بەتاڵ لە فەرهەنگی نانووسرێ، چونكە شێوە و یەكەیەكی سەربەخۆ نیە، هەرچی وشەی بەتاڵ هەموو لە فەرهەنگ وەك یەكەیەك دەردەكەون))[سەلام ناوخۆش: 101]، بەلێ ژبەركو ئەڤ پەیڤە ل گەل پەیڤا هەڤاڵا خۆ دەردكەڤیت، كو شێوە هەیە و ب تنێ واتایەكێ نادەن، ئانكو هاتنا ئەوان ب تنێ نینە، بەلكو ل گەل پەیڤەكا دیتر یا خودان واتا دهێن و ئەوی دەمی واتا ئەوێ ب شێوەكێ نەراستەوخۆ ژ ئەوێ پەیڤا ل گەل هاتی وەردگریت، ژبەرهندێ د شیاندایە ئەڤان پەیڤان ب

پەیڤێن جێمك ب دانین و بێژین: پەیڤێن جێمك ئەو پەیڤن یێن ب رەنگەكێ نەسەربەخۆ واتا (تشتێن پێرا- ملحقاتها) ددەن. بۆ نموونە دەمێ دبێژین (گیا و میا) ل ڤێرە پەیڤا (گیا) شێوە و واتایەكا سەربەخۆ هەیە و پەیڤا (میا) ژی خودان شێوەیە و واتا خۆ ب شێوەیەكێ نەسەربەخۆ ژ پەیڤا (گیا)یی وەرگرتییە، ئانكو ب واتا هەر تشتەكێ ل گەل (گیا)یی دهێت، ئەفجا مادەم ب تنێ دەرناكەڤیت و واتایێ ژ هەڤالا خۆ وەردگریت و دبیتە خودان نیمچە واتا، ژبەر هندێ د شیاندا نینە ئەڤان پەیڤان ب بۆش بهژمێرین، بەلكو باشترە ب پەیڤا جێمك بدانین.

2-2-7- پەیوەندی و جوداهی د ناڤبەرا كەرەستەیێ بۆش و مۆرِڤا سفردا:

- پەیوەندی د ناڤبەرا كەرەستەیێ بۆش و مۆرِڤا سفردا:

د شیاندایە د ئەڤان خالێن ل خوار یێدا پەیوە ندیێ د ناڤ بەرا ئەڤان هەردووكاندا دیاربكەین:

1- پەیوەندی د ناڤبەرا ئەڤان هەردوو كەرەستەیاندا، د ئەوێ چەندیدایە، كو هەردوو كەرەستە د ئێك ئاستێ زمانیدا كاردكەن ئەوژی ئاستێ مۆرِفۆلۆجییە، ئانكو هەردوو كەرەستە د بیاڤێ پەیڤێدا دهێنە دیتن.

2- هەردوو كەرەستە دبنە گرفت بۆ مۆرِف و مۆرِفیمێ[شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016: 210]، چونكە ئەوێ تایبەتمەندیێ دابەزینن، ئەوا دبێژیت: پێدڤییە هێمایەك یان فۆنیمەك بەرامبەری ئەوێ هەبیت ئەڤ چەندە د مۆرِڤا سفردا وەكو هێما (شێوە ، فۆنیم) ناهێتە دیتن یانژی واتایەكێ یان ئەركەكی بگەهینت، ئەڤەژی د كەرەستەیێن بۆشدا وەكو ئەرك و واتا ناهێتە دیتن.

3- سەبارەت ژمارەیا مۆرِفێن سفر و كەرەستەیێن بۆش د كێمن ئەگەر بەراورد بكەین ل گەل كەرەستەیێن دیتر ئەوێن د بیاڤێ مۆرِفۆلۆجییێدا كاردكەن، وەكو مۆرِڤا (سەربەخو، رِێزمانی، ...).

-جوداهی د ناڤبەرا كەرەستەیێ بۆش و مۆرِڤا سفردا:

هەر وەكو چەوا پەیوەندی د ناڤبەرا ئەڤان كەرەستەیاندا هەیە، وەسا جوداهیژی د ناڤبەرا ئەواندا هەیە، واتە د شیاندایە د ئەڤان خالێن ل خوارێدا جوداهییێ د ناڤبەرا ئەڤان هەردووكاندان دیاربكەین :

1- كەرەستەیێ بۆش ژ فۆنیمەكێ یان زێدەتر ژ فۆنیمەكێ پێكدهێت، بەلێ مۆرِڤا سفر ژ چ فۆنیمان پێكناهێت، ئانكو كەرەستەیێ بۆش خودان شێوەیە، بەلێ مۆرِڤا سفر شێوە نینە، بۆ نموونە:

كەرەستەیێ بۆش: خواردووتەوە. (ت: كەرەستەیێ بۆش).

مۆرِڤا سفر: شاە نڤست. (Ø: مۆرِڤا سفر).

2- كەرە ستەیێ بۆش نەخودان ئەر كە و نە وا تا، ئانكو بەرامبەری چ ئەرك

و واتا یان ڕاناوە ستیت، بەلێ مۆڕ فا سفر خودان ئەرك و واتا یە، بۆ نموو نە ئە گەر ب یێژین: (مامۆ ستایان) د ئەڤێ نموونـ یێدا (ی) یا د ناڤ بەرا ناڤێ (مامۆ ستا) و مۆڕ فا كۆمكرنـ یێدا (ان) چ وا تا و ئەرك ل سەر ئەڤێ پەیڤێ زێدەنەكریـ نە و وەرنەگرتیـ نە، بەلێ ئە گەر ب یێژین: (نانی بخۆØ) د ئەڤێ ڕ ستێدا مۆڕ فا سفر ئەركێ جهـ ناڤێ ل ـكاو بۆ كە سێ دووێ تاك وەرگرتیـ یە، كو بۆ ب كەری دزڤڕ یت، ئانكو كەرە ستەیێ بۆش ئەو هـ ندەك بە شن، كو ب شێوەیەكێ میـ كانیكی د چەند ژینـ گەهـ و كاودانێن تایبە تدا دهێـ نە بكارهیـ نان و بە شداریێ د فەر هەنگێ و ڕێزمانـ یێدا نا كەت، بەلێ مۆڕ فا سفر بە شداریێ د ئەركێن ڕێزمانـ یدا دكەت [Kosch. M, 2004: 250].

3- ژمارەیا هەردووكان یا كێمە، بەلێ ژمارەیا مۆڕفێن سفر كێمترە، ئەگەر بەراورد بكەین ل گەل كەرەستەییێن بۆش، چونكە مۆڕفێن سفر ب تنێ د هندەك بارێن دەستنیشانكریدا دەردكەڤن و دبنە سفر.

4- هەردووك د بیاڤێ بەنددا وەكو (گیرەك) دەردكەڤن، مۆڕفا سفر وەكو (مۆڕفەكا ڕێزمانی) یا خودان ئەرك دیاردبیت، بەلێ كەرەستەیێ بۆش وەكو كەرەستەیەكێ بێ ئەرك و واتا دەردكەڤیت، بۆ نموونە:

- بشۆرەوە. (ر: كەرەستەیێ بۆش).

- ئێڤارەك Ø دی. (Ø: مۆرفا سفرە ئەركێ مۆڕفا نفشی د دوخێ خستنەسەردا بۆ مێ وەرگرتییە).

5- كەرەستەیێ بۆش د ناڤ مێشكیدا چ مۆڕفیمەك نواندنا ئەوی ناكەت، ئانكو نواندنا چ مۆڕفیمەكێ ناكەت، بەلێ مۆڕفا سفر د ناڤ مێشكیدا بەرامبەری ئەوێ مۆڕفیمەك هاتییە دانان، ئانكو نواندنا مۆڕفیمەكێ دكەت.

6- كەرەستەیێ بۆش بەروڤاژی مۆڕفا سفر، ناچتە د ناڤ چ پەیوەندییێن ئەلۆمۆڕفێدا، ئانكو نابیتە ئەلۆمۆڕف بۆ مۆڕفیمێ، بۆ هەیە هندەكجاران ببیتە هاریكار و ڕێخوشكەر بۆ دروستبوونا ئەلۆمۆڕفێ، بۆ نموونە (ت) وەكو كەرەستەیێ بۆش بۆ هەیە ببیتە ڕێخوشكەرەك بۆ ئەلۆمۆڕفەكا مۆڕفا دووبارەكرنێ (تەوە، ەوە)، هەروەكو د ئەڤان هەردوو نموونادا دیار (هاتووتەوە و بنووسەوە)، بەلێ مۆڕفا سفر بۆ هەیە هندەكجاران ببیتە ئەلۆمۆڕفەك بۆ مۆڕفیمێ، وەكو بنیاتێ (بوو) د ڕستا (تو پێشمەرگەØ ی) دا.

7- كەرەستەیێ بۆش بۆ هەیە ژلایێ ئاخڤتنكەرێن زمانیڤە بهێتە زاركرن، چونكە هەبوونا خۆ هەیە، بەلێ مۆڕفا سفر ژلایێ ئاخڤتنكەرێن زمانیڤە ناهێتە زاركرن، چونكە هەبوونا خۆ وەكو شێوە نینە.

3- كەرەستەیێ بۆش د زمانێ كوردیدا:

د ناڤ زمانێ کوردیدا چەندین کەرەستە هەنە وەکو بۆش دهێنە دیتن ، کو شێوەیەکێ بەرجەستەیی (فیزیکی) هەیە و واتا نەبیت، ئەڤێن ل خوارێ ئەو کەرەستەنە، ئەوێن د زمانێ کوردیدا و ب تایبەت د بیاڤێ مۆرفۆلۆجییێدا وەکو کەرەستەکێ بۆش دهێنە دیتن:

1-3- (ر) وەکو کەرەستەیەکێ بۆش:

د زمانێ کوردیدا باراپتریا جاران (ر) وەکو کەرەستەیێ بۆش دکەڤیتە د ناڤبەرا کارێ فەرمان و مۆرفا دووبارەکرنێ (ەوە) یا دیالێکتا ناڤەڕاستدا، ئەوژی ل دەمێ کارێ فەرمان ب پیتەکا ڤاولێ ب دووماهیك بهێت و مۆرفا دووبارەکرنێ ب پیتەکا ڤاوڵی دەستپێبکەت [وریا عومەر ئەمین، 2008: 45]، ئانکو زێدەتر ژبەر دیاردا دەنگسازی پەیدابوویە و د هەمان دەمداژی ژبەر خۆشییا ئاوازا گوتنێژییە، هەروەکو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ :

کارێ فەرمان — کەرەستەیێ بۆش — مۆرفا دووبارەکرنێ

- بکەرەوە : ب + کە + ر + ەوە .
- ببەرەوە : ب + بە + ر + ەوە .
- بخۆرەوە : ب + خۆ + ر + ەوە .
- برۆرەوە : ب + ڕۆ + ر + ەوە .
- ((بدەرەوە : ب + دە + ر + ەوە .
- بگرووەرەوە : ب + گروو + ر + ەوە .
- بڕژێرەوە : ب + ڕژێ + ر + ەوە))[لیژنا پەروەردێ، 2017: 62].

بەلێ هەر دەمێ دووماهیکا کارێ فەرمان پیتەکا کۆنسنانت بوو، ل ئەوی دەمی کەرەستەیێ بۆش (ر) دەرناکەڤیت ، وەکو : (بنووسەوە، بگرەوە، بخوێنەوە، ...).

بەلێ ئەڤە ئەوێ چەندێ ناگەهینیت، کو ئەڤ کەرەستەیەد دیالێکتا سەریدا دەرناکەڤیت، بەلێ سنوورێ دەرکەفتنا ئەوێ یێ بەرتەنگە، ئانکو د چەند نموونێن کێمدا دەردکەڤیت، وەکو :

ژێپرڤە : ژ + پێ + ر + ڤە.

زێدەباری هاتنا کەرەستەیێ بۆش ئەوێ دکەڤیتە د ناڤبەرا کارێ فەرمان و مۆرفا دووبارەکرنێدا، بۆ هەیە د چەندین نموونێن دیترێن کارێ فەرماندا (ر) وەکو کەرەستەیێ بۆش بهێتە دیتن، وەکو :

- "بیدەرەمن : ب + ی + دە + ر + ە + من
- بگەرەفریام : ب + گە + ر + ە + فریا + م
- بچۆرەدەرەوە : ب + چۆ + ر + ە + دەرەوە" [عەبدوللا حوسێن رەسول، 2014: 83].

د شیاندایە (ر)ا كەرەستەیێ بۆش ل گەل مۆڕفا دووبارەكرنێ ب ئەلۆمۆڕفژی بهژمێرین، ئانكو كەرەستەیێ بۆش (ر) ببیتە هاریكار بۆ دروستكرنا ئەلۆمۆڕفا دووبارەكرنێ، وەكو (ەوە) و (رەوە) دبنە مۆڕفێن ئەلۆمۆڕفا دووبارەكرنێ، چونكە ب شێوەیێن جودا دەردكەڤن و هەمان واتا هەنە ، بۆ نموونە:

بخوێنەوە. ——— ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما دووبارەكرنێ

بكەرەوە.

2-3- (ت) وەكو كەرەستەیەكێ بۆش:

هەر دەمێ ل دووماهیكا كارێ بووریێ تمام، مۆڕفا دووبارەكرنێ (ەوە) هات، ل ئەوی دەمی كەرەستەیێ بۆش (ت) دكەڤیتە د ناڤبەرا مۆڕفا تامییێ و مۆڕفا دووبارەكرنێدا، ئەڤەژی وەكو دیاردیەكا دەنگسازی ژبەر هاتنا دوو ڤاوڵان دیاردبیت، ئەڤ چەندەژی ب تنێ د دیالێكتا ناڤەراستدا دیاردبیت، هەروەكو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ:

	پەیڤ (كار)		مۆڕفا تەواوییێ		كەرەستەیێ بۆش		مۆڕفا دووبارەكرنێ
- هاتووتەوە :	هات	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- چۆتەوە :	چو	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- - نووستووتەوە :	نووست	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- خواردووتەوە :	خوارد	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- كردووتەوە :	كرد	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- چەماووتەوە :	چەما	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- خویندووتەوە :	خویند	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- بردووتەوە :	برد	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- گوتووتەوە :	گوت	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- داخستووتەوە :	داخست	+	وو	+	ت	+	ەوە.
- گەڕاووتەوە :	گەرا	+	وو	+	ت	+	ەوە.

یا نژی ((كاتێ فرمانە كە خرا یە ئێ ستای تەواو (ت) لە ن ێوان دوو بزوێنە كەدا دەردە كەوێ.((ە)ی نی شانەی كات و (ە)ی پا شبەند، وەك: هێناومانە تە، ناردوومە تە، داویانە تە، هێناوە تە، خواردوومە تەوە... یان ئە گەر ڕە گی فەرمان بە كپ كۆ تایی هاتبێ بە نەمانی ڕا ناوی كە سی، (وو)ی نی شانەی كاتی ئێ ستای تەواو دەبێ تە(ۆ) و (ە) نامینێ، وەك: ناردۆ تە و لە گەڵ فر مانی تێنە پەڕ ئەم یا سایە تەنیا لە گەڵ ب كەری كە سی سێیەمی تا كدا دەردە كەوێ، چونكە لەم حاڵە تەدا ڕا ناوی ل كاو هیچ

نیـ شانەیەکی نیـ یە، وەك: ڕۆیـ شتۆتە (ئازاد ڕۆیـ شتۆتە بازار)، پەڕیوە تە(ئا سن پەڕیوە تە چاوی)))[ور یا عومەر ئەمین، 2008: 304- 307].

د هەمان دەمدا د شیاندایە(ت) وەکو کەرەستەیێ بۆش ببیتە هاریکار بۆ دروستکرنا ئەلۆمۆڕفا دووبارەکرنێ، ئانکو (ەوە) و (تەوە) ب ئەلۆمۆڕف بهژمێرین، چونکە دوو شێوەیێن جودا ب هەمان واتا دەردکەڤن، بۆ نموونە:

بنووسەوە. ——— ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما دووبارەکرنێ

هاتووتەوە.

3-3- (ی) وەکو کەرەستەکێ بۆش:

گەلەکجاران (ی) وەکو کەرەستەیەکێ بۆش دهێتە دیتن، ب تایبەت ل دەمێ دکەڤیتە د ناڤبەرا دوو ڤاولاندا و ئەو هەردوو ڤاولێ چ بهێزبن یانژی حەتا هندەکجاران د بێهێزژی بن، واتە ئەگەر ئەو پەیڤ یان ناڤ ب پیتەکا ڤاولێ ب دووماهیك هاتبیت و ئەو کەرەستەیێ ل سەر دهێتە زێدەکرن ب ڤاولی دەستپێبکەت، ل ئەوی دەمی (ی) وەکو ((ناوبڕ دەکەوێتە نیوان دو پیتی بزوێندا، لەم بارەدا خۆی ئەبێتە نەبزوێن، چونکە پیتی (ی) پیتێکی نیمچە بزوێنە...)) [عەبدوللا حوسێن رەسول، 2014: 78]، ئەڤە د بیاڤێ فۆنۆلۆجیدا وەکو دیاردەکا دەنگسازی ژبۆ پاراستنا یاسایێن بڕگەیێ دهێتە بکارهینان و د بیاڤێ مۆڕفۆلۆجییێدا د شیاندایە وەکو کەرەستەیەکێ بۆش بهژمێرین، چونکە شێوەیێ بەرجەستەیی (فیزیکی) هەیە، بەلێ ئەرك و واتا نینە، هەروەکو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ:

أ- (ی) وەکو کەرەستەکێ بۆش، بۆ هەیە بکەڤیتە د ناڤبەرا ناڤی و مۆڕفا کۆمکرنێدا، بۆ نموونە:

		ناڤ		کەرەستەیێ بۆش		مۆڕفا کۆمکرنێ
-	مامۆستایان :	مامۆستا	+	ی	+	ان.
-	زارویان :	زارو	+	ی	+	ان.
-	قوتابییان :	قوتابی	+	ی	+	ان.
-	برایان :	برا	+	ی	+	ان.

- پەڕۆیان : پەڕۆ + ی + ان.
- هەرمێیان : هەرمێ + ی + ان.
- چیایان : چیا + ی + ان.
- کورسییان : کورسی + ی + ان.
- مێزەیان : مێزە + ی + ان.
- گولەیان : گولە + ی + ان.
- ماسییان : ماسی + ی + ان.
- خانییان : خانی + ی + ان.
- پالەیان : پالە + ی + ان.
- مێرویان : مێرو + ی + ان.
- خوێندگایان : خواندگا + ی + ان.
- دێیان: دێ + ی + ان.
- هەلۆیان: هەلۆ + ی + ان.

ب- (ی) وەکو کەرەستەکێ بۆش، بۆ هەیە بکەڤیتە د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفا نیاسینێدا، ئەڤ چەندەژی ب تنێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا دهێتە دیتن، چونکە مۆرفا نیاسینێ د ئەڤێ دیالێکتێدا ب پیتەکا ڤاولێ دەستپێدکەت و د دیالێکتا سەریدا ئەڤ چەندە ڕوونادەت، چونکە هەمی دەمان مۆرفا نیاسینێ وەکو دیارکەر دکەڤیتە بەری سەرەیی د گرییا ناڤیدا، بۆ نموونە:

- ئەو قوتابی.

مۆرفا نیاسینێ د (ك. س)دا

(ی) وەکو کەرەستەکێ بۆش د دیالێکتا ناڤەڕاستدا د چەندین نمووناندا ل گەل مۆرفا نیاسینێ بەرچاڤ دبیت، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان نموونانە :

	ناڤ		کەرەستەیێ بۆش		مۆرفا نیاسینێ
- پاشایەکە:	پاشا	+	ی	+	ەکە.
- چرایەکە:	چرا	+	ی	+	ەکە.
- کانییەکە:	کانی	+	ی	+	ەکە.
- کێوییەکە:	کێوی	+	ی	+	ەکە.

-	دەرگایەکە:	دەرگا	+	ی	+	ەکە.
-	دێیەکە:	دێ	+	ی	+	ەکە.
-	گەزۆیەکە:	گەزۆ	+	ی	+	ەکە.
-	شاهییەکە:	شاهی	+	ی	+	ەکە.
-	یارییەکە:	یاری	+	ی	+	ەکە.
-	کانییەکە:	کانی	+	ی	+	ەکە.
-	قەلییەکە:	قەلی	+	ی	+	ەکە.
-	گایەکە:	گا	+	ی	+	ەکە.
-	برایەکە:	برا	+	ی	+	ەکە.
-	خورییەکە:	خوری	+	ی	+	ەکە.
-	زاوایەکە:	زاوا	+	ی	+	ەکە.
-	خوارزایەکە:	خوارزا	+	ی	+	ەکە.

ح- (ی) وەکو کەرەستەکێ بۆش، بۆ هەیە بکەڤیتە د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفا نەنیاسینێدا، هەروەکو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ :

		پەیڤ		کەرەستەیێ بۆش		مۆرفا نەنیاسینێ
-	گازییەك:	گازی	+	ی	+	ەك
-	جادوگەرییەك:	جادوگەری	+	ی	+	ەك
-	پلەیەك:	پلە	+	ی	+	ەك
-	جادەیەك:	جادە	+	ی	+	ەك
-	میوەیەك:	میوە	+	ی	+	ەك
-	برازایەك:	برازا	+	ی	+	ەك
-	گرتییەك:	گرتی	+	ی	+	ەك
-	ترشییەك:	ترشی	+	ی	+	ەك
-	راستگۆیەك:	راستگۆ	+	ی	+	ەك
-	زانایەك:	زانا	+	ی	+	ەك
-	نامەیەك:	نامە	+	ی	+	ەك
-	کورتییەك:	کورتی	+	ی	+	ەك
-	حەفتییەك:	حەفتی	+	ی	+	ەك
-	کێشەیەك:	کێشە	+	ی	+	ەك
-	ئاریشەیەك:	ئاریشە	+	ی	+	ەك
-	پشتییەك:	پشتی	+	ی	+	ەك
-	کوشتییەك:	کوشتی	+	ی	+	ەك

-	تايبەتييەك:	تايبەتى	+	ى	+	ەك
-	ڕۆژييەك:	ڕۆژى	+	ى	+	ەك
-	باشييەك:	باشى	+	ى	+	ەك
-	پێيەك:	پێ	+	ى	+	ەك
-	تازييەك:	تازى	+	ى	+	ەك
-	هێژايەك:	هێژا	+	ى	+	ەك
-	دەستەيەك:	دەستە	+	ى	+	ەك

د- (ى) وەكو كەرەستەكێ بۆش دەردكەڤيت، دبيت، ئەوژى ل گەل مۆرڤا كەسێ سێيێ تاك، دەمێ تێكەلى مۆرڤا دەمى د ڕێژا دانانيدا هەروەكو ب ئەڤى شێوەيێ ل خوارێ :

((بوبايە : بو + با + ى + ـە

ببوايە : ب + بو + 1 + ى + ـە

بهاتبايە : ب + هات + با + ى + ـە

بمردايە : ب + مرد + ا + ى + ـە)) [عەبدوللا حوسێن رەسول، 2014: 79].

ھ- (ى) وەكو كەرەستەكێ بۆش دەمێ ل گەل كارێ نەتمام بۆ دەمێ نهۆ دەردكەڤيت، هەروەكو ب ئەڤى شێوەيێ ل خوارێ :

	ناڤ		كەرەستەيێ بۆش		كارێ نەتمام	
-	مامۆستايە : مامۆستا	+	ى	+	ـە .	(ئەو مامۆستايە).
-	قوتابييە : قوتابى	+	ى	+	ـە .	(ئەو قوتابيەيە).
-	كورسييە : كورسى	+	ى	+	ـە .	(ئەو كورسييە).
-	چيايە : چيا	+	ى	+	ـە .	(ئەو چيايە).
-	هێژايە : هێژا	+	ى	+	ـە .	(ئەو هێژايە).
-	دەريايە : دەريا	+	ى	+	ـە .	(ئەو دەريايە).
-	زارويە : زارو	+	ى	+	ـە .	(ئەو زارويە).

و- (ى) وەكو كەرەستەكێ بۆش، دەمێ ل گەل كارێ (هەبوون) دهێت، بەلێ پێدڤييە كارێ (هەبوون) د ڕێژەيا نەبوورێ نوكەدابيت و مۆرڤا رێككەفتنێ بۆ كەسێ سێيێ بيت، ئانكو ((رێكەوتنەكە لە گەل (هە)، دەنگى (ى) ئەبێتە ناوبڕ لە نيوان هەردوو دەنگى (ە) و ڕستەكە ئەبێتە (هەيە))) [عەبدوللا حوسێن رەسول، 2014: 79]، هەروەكو ب ئەڤى شێوەيێ ل خوارێ :

بنياتێ (هەبوون)		كەرەستەيێ بۆش		مۆڕفا رێكەفتنێ
- هەيە : هە	+	ى	+	ـە.

((بەڵام كاتێك ليستى خاوەنى ڕاناوە لكاوەكان بكاربهێنين (م، ت، ى، مان، تان، ئان) ڕستەكە بۆ كەسى سێيەم بەم شێوەيە دەردەكەوێت (هەيە) ئەگەر بەراوردى ڕستەكە لە هەردوو كۆمەڵەى داوييدا بيكەين، ئەبينين، دەرئەنجامى هەردووكيان وەك يەكە (هەيە) كە هەريەكەيان بە واتايەكى جياوازە))[عەبدوڵڵا حوسێن رەسول: 80] ئەڤە د ديالێكتا ناڤەڕاستدا، بەلێ د ديالێكتا سەريدا، ژ بەركو دەستا خاوەنى مۆڕفێن رێكەفتنێ وەرناگريت، ژبەر هندێ هەر ب (هەيە) دەردكەڤيت، وەكو:

- من هەيە.   مە هەيە.
- تە هەيە.   هەوە هەيە.
- (ئە) وی/وێ هەيە.   (ئە)وان هەيە.

واتە ب شێوەيەكێ گشتى (ى) وەكو كەرەستەكێ بۆش، د شياندايە ل گەل كارێ نەتمام د دەمێ نەبووريدا دەركەڤيت.

س- (ى) وەكو كەرەستەكێ بۆش د شياندايە د ديالێكتا ناڤەڕاستدا وەكو ((ناوبڕ بكەوێتە نێوان (ا)ى مۆڕفيمى ڕابوردو و فۆڕمى (ەوە)ى دوپاتكردن))[عەبدوڵڵا حوسێن رەسول: 80-81]، بۆ نموونە:

مۆڕفا دەمێ بووری				كەرەستەيێ بۆش		مۆڕفا دووبارەكرنێ
- گەڕايەوە : گەڕ	+	ا	+	ى	+	ەوە
- شكايەوە : شك	+	ا	+	ى	+	ەوە
- هەستايەوە : هەست	+	ا	+	ى	+	ەوە
- ((دۆزرايەوە : دۆزر	+	ا	+	ى	+	ەوە
- كولايەوە : كول	+	ا	+	ى	+	ەوە
- لەرايەوە : لەر	+	ا	+	ى	+	ەوە))[ليژنەى پەروەردە، 2017: 64].

-

ح- (ى) وەكو كەرەستەكێ بۆش د شياندايە د ناڤبەرا ناڤی و مۆڕفا دوخێ خستەسەردا بۆ تاكێ نێر و مێ دەركەڤيت، ئەڤەژی د ديالێكتا سەريدا مۆڕفا (ا) بۆ مێ و مۆڕفا (ێ) بۆ نێر، هەروەكو ب ئەڤی شێوەيێ ل خوارێ :

ناڤ		كەرەستەيێ بۆش		مۆڕفا دوخێ خستەسەر (مێ (ا) ، نێر (ێ))
- پەردەيا: پەردە	+	ى	+	ا

- هەلۆیا: هەلۆ + ی + ا
- ئێڤارییا: ئێڤاری + ی + ا
- سپێدەهییا: سپێدهی + ی + ا
- گازییا: گازی + ی + ا
- لەمپەیا: لەمپە + ی + ا
- هیڤییا: هیڤی + ی + ا
- قورییێ: قوری + ی + ێ.

ی- (ی) وەكو كەرەستەكێ بۆش د شیاندایە بكەڤیتە د ناڤبەرا پەیڤێ و مۆرڤا دارشتنێ (ەتی)، هەروەكو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ دیار:

پەیڤ	كەرەستەیێ بۆش	مۆرڤا دارشتنێ
- برایەتی: برا +	ی +	ەتی.
- ئازایەتی: ئازا +	ی +	ەتی.
- پاشایەتی: پاشا +	ی +	ەتی.

د شیاندایە (ی) یا كەرەستەیێ بۆش ل گەل ئەو كەرەستەیێن ل سەری هاتینە دیاركرن ب ئەلۆمۆرڤێن ئەوانژی بهێنە هژماتن، ئانكو مۆرڤا كۆمكرنێ (ان، یان)، مۆرڤا نیاسینێ (ەكە، یەكە)، مۆرڤا نەنیاسینێ (ەك ، یەك)، مۆرڤا كارێ نەتمام (ە، یە)، مۆرڤا دارشتنێ (ەتی، یەتی) و مۆرڤا دوخێ خستنەسەر بۆ مێ (ا ، یا) و بۆ نێر (ێ، یێ) ب ئەلۆمۆرڤێن ئێك بهێنە هژمارتن، چونكە نابنە ئەگەرێ گۆهورینا واتایێ. واتە كەرەستەیێ بۆش ببیتە هاریكار بۆ دروستكرنا ئەلۆمۆرڤەكێ.

3-4- (انێ) وەكو كەرەستەكێ بۆش:

(انێ) دبیتە كەرەستەكێ بۆش د دیالێكتا ناڤەراستدا ب تایبەت ((لە هەندێك ناوچەدا دەچێتە سەر پاشپرتی (ەوە) لە پاشگری دووپاتكردنەوەدا، چونكە لابردنی پاشگۆی (انێ)، نەدەبێت بە ناڕێزمانی و نەدەبێت بە هۆی كلۆربوونی ڕوخساری پاشگری دووپاتكردنەوە (ەوە) و لە لایەكی دیكەوە، ئەو ڕوخسارە بێ واتایە تەشەنەی كردووە و ڕووبەرێكی زۆر گەورەتری داگیركردووە لە زمانەكەدا))[شێركو بابان، 2008: 36]، واتە هاتن و نەهاتنا ئەوێ چ كارتێكرنێ ل پەیڤێ ناكەت، چونكە چ دەور د ئەرك و واتایێدا نینە، ب تنێ ژبەر ئاوازا گوتنێ دەركەفتییە، بۆ نموونە:

- ئەوهاتەوانێ. (ئەو هاتەوە)
- من دەڕومەوانێ. (من دەڕومەوە)

- لە (من) دوە (انێ). (لە (من) دوە)
- بە (ئەو) دوە (انێ). (بە (ئەو) دوە)
- ژێرەوانێ. (ژێرەوە)
- سەرەوانێ. (سەرەوە)

د هەمان دەمدا د شیاندایە ل ئەڤێرێ بێژین، کو مۆرفێن (دوە) و (دوانێ) ئەلۆمۆرفێن ئێکن، چونکە دوو شێوە ب هەمان واتا دەردکەڤن، ئانکو کەرەستەیێ بۆش یا بوویە رێخوشکەر و هاریکار بۆ درووستکرنا ئەلۆمۆرفێ.

3-5- (ن) وەکو کەرەستەکێ بۆش:

(ن) وەکو کەرەستەیێ بۆش د شیاندایە د ئەڤان شێوەیاندا دەرکەڤیت:

أ-(ن) وەکو کەرەستەیێ بۆش، دەمێ دکەڤیتە د ناڤبەرا بنیاتی کارێ (هەبوون) د دەمێ نەبووریێ (نوکە) بۆ نەرێ و (ە) یا مۆرفا رێککەفتنێ، هەروەکو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ :-

نینە : نی + ن + ـە.

ب- (ن) وەکو کەرەستەیێ بۆش ژبەر ئاوازا گوتنێ، بۆ هەیە ((لە زۆر ناوچەدا، برگەی [(İ) ن] کە لە بزرۆکەی (İ) و لە دەنگی (ن) پێك هاتووە، دەخرێتە پاڵ جێناوی کەسی سییەمێ تاك (ێت/ات)، لە ڕانەبردوودا و ئەم مۆرفیمە زیادەیە هیچ دەورێکی ئەوتۆی نییە و لابردنی نابێت بە (ناڕێزمانی) و هیچ ناگورێت لە واتای واژەکە لە گەل ئەوەشدا ئەو پاشگۆیە وەك بۆشەو بێ واتایە، لە ئێك خشاندا ئاودیو دەبێت))[شێرکو بابان، 2008: 36]، هەروەکو د ئەڤان نموونا ندا دیار:

مۆرفا نەبووری	بنیاتێ کارێ	مۆرفا رێککەفتنێ	کەرەستەیێ بۆش
- دەچێتن : دە +	چ +	ێت +	ن
- دەنووسێتن : دە +	نووس +	ێت +	ن
- وەردەگرێتن: (وەر) دە +	گر +	ێت +	ن
- دەبینێتن : دە +	بین +	ێت +	ن
- دەکرێتن: دە +	کر +	ێت +	ن
- دەخوێنێتن: دە +	خوێن +	ێت +	ن
- دەهێنێتن: دە +	هێن +	ێت +	ن
- دەپارێزێتن: دە +	پارێز +	ێت +	ن
- دەمرێتن: دە +	مر +	ێت +	ن
- دەنێرێتن: دە +	نێر +	ێت +	ن
- دەڕواتن: دە +	ڕو +	ات +	ن
- دەخواتن: دە +	خو +	ات +	ن

- دەشواتن: دە + شو + ات + ن
- دەباتن: دە + ب + ات + ن

ل ڤێرە د شیاندایە (ێت، ێتن) و (ات، اتن) وەكو ئەلۆمۆڕف بهێنە هژمارتن، چونكە نابنە ئەگەرێ گۆهۆرینا واتایێ.

6-3- (د) وەكو كەرەستەیێ بۆش :

(د) دبیتە كەرەستەیەكێ بۆش ((بۆ كردارە بكەرنادیارەكان و دەكەوێتە نێوان قەدی كردار و پاشگری بكەرنادیارەوە)) [محەمەدی مەحویی، 2010: 41] ئەڤەژی تایبەتە ب دیالێكتا ناڤەڕاستڤە، چونكە تەكنیكا بكەرنەدیار د ئەڤێ دیالێكتێدا ب ڕێكا مۆڕفا بەندا (را) و (رێ) دروست دبیت، وەكو :

	رەگی كاری		كەرەستەیێ بۆش			مۆڕفا بكەر نەدیار
- كردرا:	كر	+	د	+	را	(دەكردرێ).
- ژمێردرا:	ژمێر	+	د	+	را	(دەژمێردرێ).
- بردرا:	بر	+	د	+	را	(دەبردرێ).
- ڕژێندرا:	ڕژێن	+	د	+	را	(دەڕژێندرێ).
- برێندرا:	برێن	+	د	+	را	(دەبرینڍرێ).
- مردرا:	مر	+	د	+	را	(دەمردرێ).
- خورێندرا:	خورێن	+	د	+	را	(دەخورێندرێ).

د ئەڤان نموونان‌دا ((لاگرێك دەخرێتەوە نێوان قەدی كردارەكە و پاشگری بكەرنادیاری (را) و (رێ) وە، كە لە ئەنجامدا لە گەڵ /د/ ەكەی مۆڕفیمی تێپەڕاندنی (اند) بە یەكدا دەكەون و دەكەنەوە سەریەك، كەواتە ئەم ((مۆڕفیمە هەڵتۆقییو)) نییە، بەلكو بە ئەنالۆژیی هاتۆتە ئاراوە، بەلام واتای نییە و بە بۆش دەژمێرێت))[محەمەدی مەحویی ، 2010: 36]، ئەڤەژی باراپتر ژبەر خوشییا دركاندنا ئاخفتنێ و ئاوازا گوتنێیە.

هەروەسا د شیاندایە (را، درا) و (رێ، درێ) وەكو ئەلۆمۆڕف بهێنە هژمارتن، چونكە نابنە ئەگەرێ گۆهۆرینا واتایێ.

7-3- (و ، ج ، ه) وەكو كەرەستەیێن بۆش:

(و ، ج ، ه) دبنە كەرەستەیێن بۆش دەمێ دكەڤنە د ناڤبەرا ناڤی و مۆڕفا كۆمكرنێ (ات)دا، ئانكو هندەكجاران دەمێ مۆڕفا كۆمكرنێ (ات) بكاردهێت، ((فونیمێن /و/، /ه/ و /ج/ ل گەل ئەوی مۆڕفیمێ بكاردهینن كو دكەڤنە د ناڤبەرا ناڤی و مۆڕفیما كۆمكرنێدا))[زێرین خۆرشید سەلیم، 2012: 28]، ئەڤەژی ب تنێ ژبەر ئاوازا گوتنێ بكاردهێت، هەروەكو ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ دیار:

ناڤ		كەرەستەیێ بۆش		مۆرِفا كۆمكرنێ		
- ئاغاوات:	ئاغا	+	و	+	ات.	
- سەوزەوات:	سەوزە	+	و	+	ات.	
- شوشەوات:	شوشە	+	و	+	ات.	
- میوەجات:	میوە	+	ج	+	ات.	
- سەوزەجات:	سەوزە	+	ج	+	ات.	
- مێوەهات:	مێوە	+	ه	+	ات.	
- دێهات:	دێ	+	ه	+	ات.	

هەردیسا د شیاندایە كەرەستەیێن بۆش (و ، ج ، ه) ل گەل مۆرِفا كۆمكرنێ (ات) بەشدارییێ د دروستكرنا ئەلۆمۆرِفا كۆمكرنێدا بكەن، ئانكو ((مۆرِفیمی (ات) لە گەلّ (/- جات/، /- وات/، /- هات/) وەكو ئەلۆمۆرِفی فۆنۆلۆجی كۆكردن هەژمار ئەگرێت))[شیروان حوسێن خۆشناو، 2016: 269]، چونكە شێوەیێن جودا ب هەمان واتا دەردكەڤن، بۆ نموونە: (باغات، سەوزەوات، میوەجات، دێهات، ...).

.3-8- (ە) وەكو كەرەستەیێ بۆش:

(ە) وەكو كەرەستەیێ بۆش د دیالێكتا سەریدا دهێتە دیتن، دەمێ دكەڤیتە دووماهیكا هندەك ژ مۆرِفێن ڕێككەفتنێ، ب تایبەت دەمێ پیتا بەری مۆرِفا ڕێككەفتنێ پیتەكا ڤاولّ بیت، ئەڤەژی باراپتر د بیاڤێ دەنگسازییێدا وەكو دیاردەكا فۆنەتیكی دهێتە نیاسین و د بیاڤێ مۆرِفۆلۆجییێدا د شیاندایە وەكو كەرەستەیەكێ بۆش بهێتە هژمارتن، چونكە چ ئەركان د ئەڤی بیاڤیدا نابینیت، هەروەكو د ئەڤان نموونان‌دا دیار:

- ئەز مامۆستامە.
- ئەز قوتابییمە.
-ئەز پالّەمە.
-ئەم هۆستاینە.
-ئەم پێشمەرگەینە.
-هوین پاشانە.
-ئەو زانانە

ل ڤێرەژی د شیاندایە بهێتە گوتن كو ل گەل مۆرِفا ڕێككەفتنێ، ئەلۆمۆرِفێ پەیدادكەت.

ئەنجام

پشتی ئەڤ ڤەكۆلینە ب دوماهیك هاتی، ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامان:

1- كەرەستەیێ بۆش وەكو مۆرِف و مۆرِفیم د بیاڤێ مۆرِفۆلۆجییێدا كارناكەت، ژبەركو ئەرك و واتا نینە، ئانكو د زمانێ كوردیدا چ كەرەستە نینن ب ناڤێ (مۆرِفا بۆش) یان (مۆرِفیما بۆش)، چونكە ئەگەر كەرەستەیەك یێ بۆش بیت; ئانكو نە ئەرك هەیە و نە واتا و ئەڤەژی هەڤدژە ل گەل تێگەهێ مۆرِفیمێ.

2- هەر کەرەستەیەکێ ئەرکەکێ رێزمانی یان مۆرفۆلۆجی هەبیت، کەواتە واتایەك هەبیت یان ببیتە ئەگەرێ دروستکرنا واتایەکا دیتر، ل ئەوی دەمی ئەو کەرەستەیە مۆرفیمە یان مۆرفەکا فۆرفیمێیە.

3- هەر کەرەستەکێ د پەیڤێدا بهێت و ئەرکەکێ رێزمانی یان مۆرفۆلۆجی نەبیت، ل ئەوی دەمی دێ بیتە کەرەستەیەکێ بۆش، کو د زمانێ کوردیدا باراپتریا جاران ژ ئەنجامێ دیاردەکا دەنگسازی دهێت ئەوژی یان ناڤبرە (سمی ڤاول) یانژی ژبەر ئاوازا گوتنێیە (intonation).

3- کەرەستەیێ بۆش هەمی دەمان خودان شێوەیە، ئانکو شێوەیەکێ بەرجەستە (فیزیکی) هەیە، ئەوژی ژ فۆنیمەکێ یان پتر پێکدهێت.

4- جورەکێ پەیڤان هەیە کو هەر ئێك ژ ئەوان ب تنێ ل گەل پەیڤەکێ دهێت و واتا (تشتێت پێرا) ددەت. ئەڤ پەیڤە ب (پەیڤا بۆش) هاتییە نیاسین، بەلێ ژبەرکو ب رەنگەکێ نەسەربەخۆ واتادارن، کەواتە نەبۆشن و ژبەرکو هەر ئێك ب تنێ ل گەل ئێك پەیڤ دهێت، مە ب پەیڤا جێمك ناڤکریە.

5- کەرەستەیێ بۆش و پەیڤا جێمك دوو کەرەستەیێن ژێکجودانە، چونکە کەرەستەیێ بۆش هەمی دەمان ب شێوەیێ بەند وەکو گیرەك ل گەل پەیڤێ دەردکەڤیت، بەلێ پەیڤا جێمك شێوەیەکێ سەربەخۆ هەیە بەلێ ب تنێ نەشێت دەرکەڤیت، ئانکو پێدڤییە ل گەل پەیڤا جێمکا خۆ ب اتایەکا نەسەربەخۆ دەرکەڤیت.

6- ئەو کەرە ستەیێن دبـ نە بۆش د ز مانێ کورد یدا ئەڤە نە: (ی، ر، ت، ـە، انێ، ن، (و، ج، ه)، د).

7- ل دویف بۆچوونا دبێژیت: (کەرەستەیێ بۆش رێخۆشکەرە و ئەلۆمۆرفان پەیدادکەت) ئەگەر ئەڤ بۆچوونە بهێتە وەرگرتن، کەواتە د زمانیدا چ کەرەستەیێن بۆش نامینن.

پەراوێز:

(1) بۆ ئەو زمانڤانێن بیانی یێن دبێژن (مۆرفا بۆش) هەیە، بنێرە: [Katamba .F and Stonham .J, 1993: 38]، [Mathhews .F .H, 1997: 121]، [Haspelmath .M and Andrea .D, 2002: 327]، و ....

(2) بۆ ئەو زمانڤانێن بیانی یێن دبێژن (مۆرفیما بۆش) هەیە، بنێرە [Haspelmath. M, 2002: 33]، [Wolfgang .D and other, 1990: 160] و........ .

(3) بۆ ئەو زمانڤانێن بیانی یێن دبێژن (پەیڤا بۆش) هەیە، بنێرە: [David. C, 1991: 121]، [Palmae .F, 1975: 60] و ....

(4) بۆ ئەو زمانڤانێن عەرەب یێن دبێژن (مۆرفیما بۆش) هەیە، بنێرە: [مبارك مبارك، 1995: 94]،[عبدالحمید غیب مروان، 2009: 64] و ....

(5) بنێرە (کەرەستەیێ بۆش و پەیڤا جێمك) د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا.

(6) بنێرە: [Wolfgang .U and other, 2004: 214]، [Haspelmath .M, 2000: 36] و ... .

(7) بنێرە: [عبدالحمید غیپ مروان، 2009: 64]، [مبارك مبارك، 1995: 94] و ... .

(8) بنێرە: [میترا بهمن با همکار دکتر ناصر رشیدی، 1367: 131].

(9) بنێرە: [شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016: 211]، [رەفیق شوانی، 2011: 132]، [محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، 2006: 42] و ... .

لیستیا ژێدەران

1- ب زمانێ كوردی:

1-1- پەرتووك:

رفیق شوانی (2011)، **وشە سازی زمانی كوردی (لێكولینەوەیەكی پراكتیكی)**، چاپی یەكەم، چابخانەی منارە، هەولێر.

زێرین خۆرشید سەلیم (2012)، **ئەلۆمۆرف د زمانێ كوردیدا**، چاپا ئێكێ، چاپخانا خانێ، دهۆك.

سەلام ناوخوش (2018)، **لە بارەی مۆرفۆلۆژی و سینتاكس و مۆرفۆسینتاكس**، چاپی یەكەم، چابخانەی رۆژهەلات، هەولێر.

شیرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب (2016)، **وشەسازی**، بەرگێ ئێكێ، چابخانا هیڤی، هەولێر.

شێركو بابان (2008)، **بەرەو وشە ڕۆنان**، چاپی یەكەم، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، هولێر.

شێروان حوسین خۆشناو (2001)، **تواناى مۆرفیمی بەند لە دەولەمەندكردنی فەرهەنگ و ڕاپەراندنی ئەركی سینتاكسیدا**، چاپی یەكەم، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر.

عەبدوللا حوسێن رەسول (2014)، **مۆرفیمە ڕێزمانیەكانی كار**، چاپی دووەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هولێر.

محەمەدی مەحویی (2010)، **مۆرفۆلۆجی بەیەكداچوونی پێكهاتەكانی مۆرفۆلۆجی كوردی**، بەڵاوكردنەوەی وەزارەتی خویندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی، سلێمانی.

وریا عەمەر ئەمین (2004)، **چەند ئاسویەكی تری زمانەوانی**، بەرگی یەكەم، چابخانەی ئاراس، هەولێر.

1-2-نامێن ئاكادیمی:

شێرزاد سەعید سەدیق (2008)، **رستەی زمانی كوردی بەپێ تیوری (كاتیگوری و پێوانەی هالیدەی)**، نامەی ماستەر، زانكوی سەلاحەددین، كولیچی زمان، هەولێر.

1-3-گۆڤار و ڕۆژنامە:

سەباح رەشید قادر (2009)، **تیوری مۆرفیم و هەندێ دیاردەی مۆرفۆفۆنۆلۆجی كوردی**، گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەكانی زانكوی سەلاحەددین، ژ (24)، ل ل 38- 69.

2- ب زمانێ عەرەبی:

مبارك مبارك (1995)، **معجم المصطلحات الالسنية**، الطبعة الاولى، دار الفكر اللبناني للنشر و الطباعة، بيروت.

عبدالحميد غيث مروان (2009)، **النظام الصرفي في اللغة العربية**، الطبعة الاولى، جامعة الفاتح، كلية الاداب، تركيا.

3- ب زمانێ فارسی:

ميترا بهمني باهمكاري دكتر ناصر رشيدي(1397)، **فرهنگ توصيفي اصطلاحات زبان شناسي**، چاپ اول، تهران.

4- ب زمانێ ئینگلیزی:

Crystalو D.(1991), **Dictionary Of Linguistics & Phonetics**, Third edition, Blackwell publishers, United Kingdom.

Crystal,D. (1985), **An Introduction of Linguistics & Phonetics**, Second edition, Basil Blackwell, Ltd.

Hasplemath .M(2002), **Understanding Morphology**, First published, Oxford University press, London.

Hockett .F(1947), **Problem of Morphemic Analysis. Language** 23: 229 – 242. Reproduced in Joos(ed.)1963.

Kattamba .F(1993), **Morphology**, Macmillan press. Landon.

Kattamba .F and Stanham .J(2006), **Morphology**, Second edition, Palgrave, Macmillan.

kosch .M(2004), **The case of Zero and empty morphs**, University of south Africa, PO Box 392, Pretoria 0003. Africa.

Mathews .P(1997), **Oxford Concise Dictionary of Linguistics**, First edition, University press in the UK.Palmar .F(1975), **Grammar**, First edition, Peguim Books.

Walfgang U. and others (1990), **Contemporary Morphology,** First edition, Berlin.

الوحدة الفارغة في اللغة الكوردية

الخلاصة

تعد موضوع الوحدة الفارغة كموضوع لغوي له دور فعال في هذا المجال. ومن خلال هذا البحث الذي بعنوان (الوحدة الفارغة في اللغة الكردية) نتعمد الى توضيح الوحدات التي تصبح فارغة حسب المنهج الوصفي في حدود الكلمة، لان ليس لهذه الوحدات اي وظائف في مستوى المورفولوجي سواءً كونهم يستعملون في الظواهر الصوتية، سوى كان تتابع صوتين علة مع بعضهم او بسبب نغمة الكلمة. تعتبر الهدف الرئيسي لهذا البحث هو توضيح الظهور الواسع لهذه الوحدات في المجال الموفولوجي لان لم ينل اهمية تذكر من قبل اللغويون و اللغويون الكرد بشكل خاص و ما ذكرعنهم يختلف من لغوي لاخر وبسبب كل هذه الدوافع تم دراستهم من خلال هذا البحث لازالة هذا الالتباس عن استعمالهم. تتكون هذا البحث من فصلين اساسيين. يشمل الفصل الاولى جزئين، في الجزء الاول تم التطرق الى الاعمال السابقة لهذه الوحدات المختلفة في مختلف اللغات ومن ثم تقييمهم و الجزء الثاني يهدف الى توضيح الجانب النظري للوحدة الفارغة المتمثل (المفهوم، التعريف و مصطلح الوحدة الفارغة، خصوصيات الوحدة الفارغة، الوحدة الفارغة والكلمة التوأم، العلاقة والاختلاف بين الوحدة الفارغة والمورف الصفري). و اخيرا تناول الفصل الثاني من الدراسة الوحدة الفارغة و ابرز وحداته التي تصبح فارغة في اللغة الكردية.

الكلمات الدالة: الظاهرة الصوتية، نغمةالصوت، الوحدة الفارغة، الكلمة التوأم، المورف الصفري.

EMPTY UNIT IN KURDISH LANGUAGE

DEMAN **A**BDULLAH **O**MER* and **B**AHEZ **O**MAR **A**HMED**

*Dept. Kurdish Language, College of Basic Education, Univerisity of Duhok, Kurdistan Region- Iraq

**Dept. of Kurdish Language, college of Language, University of Duhok, Kurdistan Region- Iraq

ABSTRACT

Empty units subject is considered as a linguistic subject that has an active role in morphological domain. This research which is named (Empty unit in Kurdish language) premeditates to clarify the units that are going to be empty according to the descriptive method in a word's limit. These empty units don't have any duty in morphological levels, they are just come for phonological phenomenon, replaying two vowels together, or used for intonation. The main aim of this research is to clarify the Cleary existence of these units in morphology, for not giving them any importance by linguistics especially Kurdish linguistics and giving them different shapes by others. For these reasons this research is made to clear up this ambiguousness about these units. This research consists of two chapters beside the introduction and the results. The first chapter is divided into two parts. The first one talks about the previous studied about these units in different dialects and then evaluating them. The second one includes the theory side of the empty unit that consists of (concept, definition and term of empty units, properties of empty unit, empty unit and twin word, the relationship and the difference between empty unit and zero morph). The second chapter assists upon those units that are going to be empty in Kurdish language.

KEY WORDS: **Sound phenomenon, , Intonation, Empty unit, Twin word, Zero morph.**